

HYRDELEDDET

TAK 1895 Bygherrerapport om en arkæologisk udgravning ved Dam Holme i Egedal Kommune

Af Lotte Reedtz Sparrevohn, arkæolog, Kroppedal Museum

o Hus 1. I stolpehullerne til husets tagstolper er placeret rød-hvide landmålerstokke .

Udgravningens baggrund

Forud for byggemodning af et areal syd for Egedal Rådhus mellem Ølstykke og Stenløse i Egedal Kommune foretog Kroppedal Museum en arkæologisk udgravning.

På tidspunktet for udgravningen var der dyrkede marker på arealet.

Den aktuelle matrikel var afgrænset af vejene Dam Holme, Hyrdeleddet, Frederikssundsvej og en (midlertidig?) stikvej kaldet Rådhusstræde.

Udgravningen fik journalnummeret TAK 1895 og blev navngivet Hyrdeleddet efter en nærliggende vej.

Ved udgravningen fremkom tre treskibede langhuse, to økonomibygninger, gruber, brønde og kogestensgruber. Der er tale om flere bopladsfaser, fra bondestenalder, bronzealder og ældre jernalder. De ældste spor er fra omkring år 3500 f. Kr., mens de yngste er fra omkring 200 e. Kr.

o Det aktuelle område markeret med en stjerne på et topografisk kort.

År f./e. Kristus

Resultaterne fra udgravningen

2000

Historisk tid

1000

Vikingetid

Jernalder
500 f. Kr.-850 e. Kr.

0

- o Treskibet langhus fra romersk jernalder
- o Treskibet langhus fra førromersk jernalder
- o Treskibet langhus fra yngre bronzealder eller førromersk jernalder
- o Gruber og urnegrav fra yngre bronzealder
- o Aflange bålgruber fra ældre bronzealder, periode III

Bronzealder
1800-500 f. Kr.

1000

2000

Bondestenalder
4000-1800 f. Kr.

3000

- o Grube med keramik fra bondestenalder - tragtbægerkultur

4000

Udgravningsresultater - uddybet

Ved en typisk arkæologisk udgravning er formålet at dokumentere fortidsminderne så omhyggeligt som overhovedet muligt, og i den proces ødelægger arkæologerne faktisk det de udgraver. Man kan kalde det en kontrolleret ødelæggelse, sat i værk for at undgå at fortidsminderne bliver ødelagt ved et uheld under et anlægsarbejde uden forudgående registrering. I særlige tilfælde laves der aftaler om at bevare fortidsminderne på stedet, altså at frede dem, og så må der hverken bygges, eller foretages arkæologiske udgravninger. Sådan er det med de fredede fortidsminder, f.eks. de synlige gravhøje.

o Ortofoto taget efter den indledende prøvegravning og før den egentlige udgravning gik i gang. På fotoet ses arkæologernes tildækkede søgerender.

Egedal Kommune inddrog museet i planerne for området længe før byggemodningen skulle igangsættes, så arkæologerne havde god tid til at afslutte udgravningerne uden at gå i vejen for byggeriet. Alle fortidsminderne blev udgravet, og ingen blev fredet.

Mange oldtidsminder

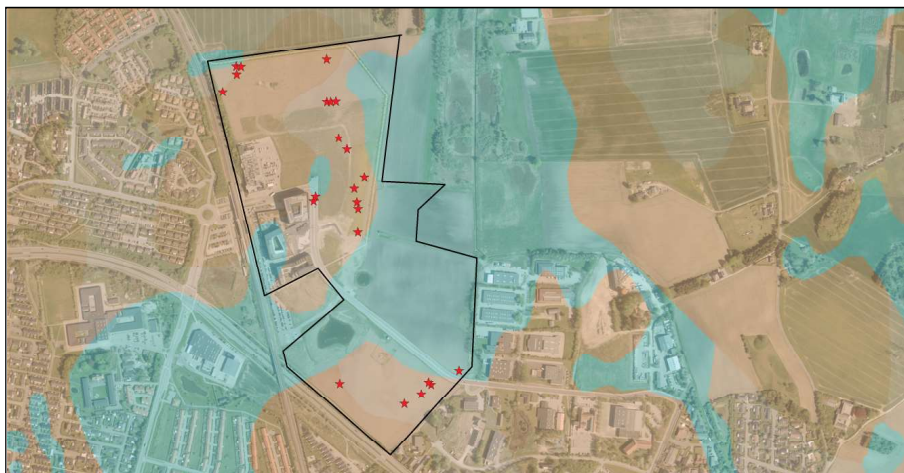
Der er en rig kulturhistorie i området omkring Egedal Station. Der kendes tomter efter flere storstensgrave fra stenalderen, eksempelvis "Kjællingeholmsdyse", som var en 25 m lang og 8 m bred langdyse med et centralt gravkammer, og som lå under nuværende adresse Rådhusstrædet 23. Langdyssen blev sløjfet på et tidspunkt mellem 1875 og 1942, så der i dag ingen spor er af den. Fra vådområdet Toftegårds Mose langs Stenløse Å, kendes adskillige genstandsfund fra bondestenalder, bronzealder og ældre jernalder. Flere af fundene er såkaldte mosepotter med madofre, og også et moselig er blandt fundene, som tydeligvis afspejler oldtidens offerskik i en lokal offermose.

o Den aktuelle matrikel og nærliggende kendte oldtidsfund.

Umiddelbart syd og sydvest for det aktuelle areal blev der i forbindelse med byggemodning i 2002 og 2005 undersøgt omfattende bopladsspor (huse, hegn, stolpehuller, gruber og bopladsaffald) fra yngre stenalder og ældre jernalder. I årene mellem 2010 og 2017 blev der foretaget flere udgravninger i forbindelse med udbygningen af den nye bydel øst for Stationen. Her har det vist sig, at området har tiltrukket mennesker i den ældre jernalder. Der er fundet mere end 15 huse fra perioden, som tolkes som en boplads i flere faser. Bopladsen kan have bestået af en eller et par gårde, og den enkelte gård bestod af et langhus og nogle lader.

Storstensgravene, offerfundene og de tidligere udførte arkæologiske undersøgelser indikerer, at området var benyttet i flere perioder af oldtiden. Arkæologerne havde derfor en formodning om at det aktuelle areal kunne rumme fortidsminder. Det viste sig at holde stik. Ved den indledende prøvegravning undersøgte et område på ca. 41.000 m² og på baggrund af denne udpegedes tre områder (felter) med væsentlige fortidsminder på tilsammen 5.000 m² til en egentlig, grundigere udgravning.

o Overblik over de seneste ca. 10 års udgravninger. De undersøgte områder er afgrænset med en sort streg. Oldtidshuse er markeret med en stjerne. Henover ortofotoet er lagt den omtrentlige udstrækning af oldtidens vådområder (lys blå). Det ses tydeligt at bønderne i ældre jernalder byggede deres huse på tørt land, men nær de dengang våde områder .

De ældste spor

De ældste spor viste sig at være fra den tidlige bondestenalder. I en grube fandt arkæologerne rester af mindst otte lerkar og en keramikflaske. Lerkarrene var dekoreret med simpel ornamentik. Et lerkar var f.eks. forsynet med to rækker af såkaldte pindstik under randen, meget karakteristiske, og tydeligvis udført med en knækket og flosset pind.

o Ornementeret keramik fra den tidlige bondestenalder.

I gruben lå også en flintkniv og et lille stykke fra en sleben flintgenstand, måske en økse. Desværre var der ingen andre spor fra den tidlige bondestenalder, som f.eks. fra et langhus. Men vi må antage at man har boet i nærheden.

o Keramik ornamenteret med pindstik – tydeligvis en knækket og flosset pind.

Bronzealder

Derimod var der mange flere levn fra bronzealder og det ser ud til at der igennem længere tid i bronzealderen boede mennesker på arealet.

Mystiske anlæg

I slutningen af ældre bronzealder var der igen aktivitet i området. På det tidspunkt blev der gravet mindst fem aflange gruber, som var mellem 2 og 3 meter lange og omtrent en halv meter brede. I gruberne blev der tændt kraftige bål og opvarmet hånd- til hovedstore granitsten. Det kunne ses idet gruberne indeholdt store mængder af trækul og varmepåvirkede sten og de blev tilsyneladende brugt gentagne gange. Det er ikke til at sige præcis hvad de blev brugt til, men til et eller andet varmekrævende. Enten er aktiviteten foregået direkte i gruberne med de store bål eller også har man brugt de opvarmede sten andetsteds.

o En af de aflange bålgruber i overfladen og samme anlæg gennemgravet. I profil ses tydeligt det massive trækulslag.

Der lå flere brønde i nærheden af gruberne, som måske også har indgået i samme arbejdsområde. Det kunne tyde på en arbejdsproces der omfattede bål med høj varme, og vand.

o Profil af en brønd. Nederst til højre ses en rørknogle, et underben fra et større hovdyr.

En urnegrav

I en af de aflange gruber fandtes lerkarskår og brændte knogler, som muligvis er rester af en urnegrav. Denne begravelse må have fundet sted efter at gruben ikke blev brugt mere, den er altså yngre end gruben. Den aflange grube med urnebegravelsen lå tilfældigvis oveni et langhus. Langhuset er formentlig, ligesom urnegraven, yngre end den aflange grube, men kan godt være samtidig med urnegraven. Det er muligt at urnegraven er rester af en begravelse der er foregået inde i huset. Det hændte ind imellem at man gravlagde de døde på bopladsen.

Urnegraven er formentlig fra den yngre bronzealder.

o Rester af urne.

Tre bebyggelsesfaser

Udgravningen afslørede spor efter tre langhuse og to mindre lader eller skure. Husene er overordnet set konstrueret på samme måde; de var bygget af træ og taget blev båret af stolper, der var sat parvis på langs af huset. Men forskelle i husenes dimensioner gør det muligt at datere dem til forskellige perioder af oldtiden. Det ældste hus er huset med urnebegravelsen som kan være fra yngre bronzealder. Det var formentlig beboet i omkring en generation og på et tidspunkt i løbet af førromersk jernalder, muligvis flere hundreder år senere bygges en ny gård.

Det sidste hus bygges i løbet af romersk jernalder. Dette hus var det bedst bevarede af husene. Det har været godt 23 meter langt og med let krumme vægge, så bredden var 5 meter ved gavlene og 6 meter på midten af huset. Det har dermed været ca. 125 m² stort. Midt i huset var der indgange i både nord og sydsiden. Huset var opdelt med skillevægge, og det største rum var formentlig det østlige gavlrum. Her fandtes rester af et ildsted. Muligvis havde man dyr opstaldet i denne ende af huset, men der fandtes dog ingen direkte spor efter det.

Udenfor huset lå et rektangulært, stenlagt ildsted. Ildstedet er ikke dateret men kan have været i brug samtidig med huset. Nord for huset var der bygget to små lader eller skure.

o Fritliggende ildsted. Her og der anes en rødbrændt kant, der tyder på høj varmeudvikling. Der må have brændt kraftige bål.

o Hus 3 set fra en jordbunke. Husets tagstolper er markeret med rød-hvide landmålestokke. Udenom ses huller efter husets vægstolper.

Udgravningsfakta

Huse

Oldtidens huse blev bygget af træ. Taget blev båret af stolper, der stod enten som en enkelt række centralt placerede stolper ned gennem huset (to-skibede huse) eller som to rækker stolper placeret parvis ned gennem huset (tre-skibede huse). Nogengange er der bevaret vægforløb i form af rækker af mindre stolper, som indrammer de tagbærende stolper. Vægkonstruktionen ved vi ikke så meget om, men den kan være udført af flettede vidjer, beklasket med ler. En anden mulighed er, at væggene har været opført som en stav- eller bulkonstruktion. På grund af byggematerialerne havde et hus en begrænset levetid. Man regner med omkring 30 år. I Danmark var husene i bondestenalder to-skibede, mens de i bronzealder og jernalder var tre-skibede. De fleste hovedhuse var orienteret øst-vestligt, det kan skyldes ønsket om maksimal solindstråling. Der er typisk ikke bevarede dele af selve træstolperne i et hus fra oldtiden, men sporet efter den nedgravning (stolpehullet) der er blevet lavet til stolpen aftegner sig typisk som en cirkulær plet på mellem ca. 20 og 50 cm i diameter. Langhusene kan dateres på baggrund af hustypen; altså deres dimensioner, den indbyrdes placering af de tagbærende stolper, væggenes konstruktion og dørenes placering. I nogle tilfælde er det muligt at bruge kulstof 14 metoden til at datere husene (og andre spor fra oldtiden), hvis der findes (forkullet) organisk materiale i f.eks. stolpehullet.

Gruber

En grube er en fællesbetegnelse for nedgravninger af forskellige størrelser og til forskellige formål. De kan være mange meter store og flere meter dybe. Den samme grube kan have haft forskellige funktioner. F.eks. kan man have gravet hullet for at skaffe råstoffer i form af ler eller sand, hvorefter hullet er blevet opfyldt med affald fra bopladsen. Det er derfor ofte i gruber man finder mange oldsager.

Yngre stenalder (bondestenalder eller neolitikum)

(3.900 – 1.700 f. Kr.).

Omkring 4.000 år før vor tidsregning blev man i Sydsandinavien agerbrugere. I agerbrugssamfund ernærer man sig gennem korndyrkning og husdyrhold. Det betyder, at man i større udstrækning bliver bofast inden for et nærområde, og kun lejlighedsvis gør udflugter væk f.eks. for at udnytte sæsonbetonede jagt- eller fiskeriressourcer. Agerbruget opstod i Nærorienten ca. 9.000 f. Kr. og bredte sig herefter op gennem Europa. Omkring 4.000 f. Kr. kan man i Danmark spore en kulturændring væk fra jæger- og samlersamfundet og mod agerbruget, men man har stadig foretaget jagt, fiskeri og indsamling. Af husdyr har man primært holdt svin, kvæg, får og geder. Tamkvæget og -svinet, som har sine rødder i henholdsvis uroksen og vildsvinet er ikke et resultat af en lokal domesticering, men er formentlig indført sydfra sammen med viden om, hvordan man kunne dyrke jorden.

I den første del af bondestenalderen, der kaldes tragtbægerkulturen blev agerbruget etableret. Perioden er præget af et keramikinventar med lerkar med tragtformede halse, deraf navnet tragtbæger. De første små grupper af bønder slog sig ned hvor skoven ikke var så tæt, og oprettede små marklodder ved at rydde skoven. Ud over at begrave sine døde i almindelige jordfæstegrave under flad mark, byggede man store monumentale grave i form af runde eller aflange høje. I begyndelsen konstruerede man træbyggede gravkamre, senere byggede man mindre stenkamre (dysser) og til sidst store stenkamre med en lang stenbygget indgang (jættestuer). Storstensgravene kan have været tilknyttet samfundets elite og de har på meget synlig vis markeret hvor slægten og forfædrene hørte til. Der er i dag ca. 2.700 dysser og jættestuer bevaret, hvilket man regner med er under 10% af det oprindelige antal. De store sten har været eftertragtet i forbindelse med senere anlægsarbejder, f. eks. ved byggeri af jernbanen.

Samfundet var præget af en rig kult, der afspejler et liv med mange ritualer og en stærk forfædre dyrkelse. I forbindelse medorstensgravene blev der sommetider foretaget en rituel pløjning eller afbrænding af jorden, hvor gravene blev opført, og der blev hensat lerkar med mad og drikke ved gravene. Derudover ofrede man lerkar og økser i moser og søer gennem hele bondestenalderen, måske for at vinde forfædrenes gunst. Ved særlige lejligheder blev mennesker og dyr slået ihjel, og nedsænket i moserne.

Ældre jernalder

Ældre jernalder (500 f. Kr. - 400 e. Kr.).

Ved overgangen til jernalder introduceredes jernet til samfundet. I modsætning til bronzen, som blev importeret, kunne man i stor udstrækning være selvforsynende med jern, da det kan udvindes af lokalt myremalm. Jern er et bedre materiale til våben end bronze, da det kan hærdes til stål. I modsætning til bronze som man støber, smeder man jern. Der er altså tale om en ny forarbejdningsteknik. Det var dog nødvendigt at importere andre metaller, som sølv og guld. Teknikken med at udvinde jern stammer formentlig fra det sydlige Balkanområde, hvorfra den spredte sig til Danmark via Centraleuropa.

I løbet af jernalder etableredes de første landsbyer i Danmark og i løbet af vikingetiden dannedes de første byer. På Østsjælland skete landsbydannelsen først i løbet af yngre jernalder og vikingetiden. I ældre jernalder bosatte man sig på enkeltliggende gårde, der ofte lå et par stykker i nærheden af hinanden med fælles ressourceområder.

Man begyndte for alvor at dyrke rug og havre ud over hvede, byg og emmer, som var blevet dyrket siden stenalder.

Bronzealderssamfundenes merkantile kontakt til omverdenen var baseret på en begrænset udveksling af luksusvarer mellem høvdinge. Den kontakt udviklede sig i jernalder. Jernalderens samfund udviklede sig samtidig mod et klassesamfund med kongemagt, rigdomscentre og udviklet handel, specialiseret håndværk og sejlads som en vigtig transportform.

I begyndelsen af jernalder fortsatte man med at brænde de døde, som man havde gjort i yngre bronzealder. I løbet af jernalder begyndte man dog oftere og oftere at gravlægge de døde uden at brænde dem, men gennem hele jernalder fortsatte begge former for gravskik.

I ældre jernalder ofrede man lerkar, mennesker og dyr i moser og søer ligesom man havde gjort i bondestenalder. I de første århundreder efter Kr. fødsel var der en stærk kontakt med det romerske imperium. På trods af det officielle fjendtlige forhold mellem romerne i syd og germanerne i nord udviklede der sig hurtigt en livlig samhandel mellem parterne, som vi også nød godt af i Danmark. Stort set alle luksusvarer var import fra Romeriget. Keramikken, som i denne periode er meget fin og let genkendelig, er sommetider inspireret af romerske metalkar, ligesom smykke- og våbenudstyret er inspireret af det romerske militær.

Store magtcentre med tydelige forbindelser til Romeriget blev etableret. Af romerske varer der nåede Danmark kan nævnes glas, sølvservice, bronzekar, vin, kasseroller og militærudstyr.

Det er på baggrund af denne generelle udvikling i oldtidens samfund, at de nye fund fra Egedal skal betragtes.

Udgravningsfakta

Udgravningen fandt sted i to omgange. Først foretoges en prøvegravning, hvor der med en gravemaskine graves lange render systematisk over arealet. På den måde kan evt. fortidsminder afgrænses. Ved Hyrdeleddet udpegede arkæologerne på baggrund af forundersøgelsen tre, mindre områder med væsentlige fortidsminder til egentlig udgravning. Udgravningerne fandt sted mellem den 15. og den 25. januar 2019, og igen mellem den 19. september og den 15. oktober 2019.

I udgravningerne deltog ansvarlig arkæolog Lotte Reedtz Sparrevohn, arkæolog Bo Jensen, arkæolog Susan Pallesen, arkæolog Jonas Sigurdsson og museumstekniker Kenneth Paulmann fra Kroppedal Museum. Desuden deltog arkæologistuderende Amalie Rasmussen fra Københavns Universitet i ulønnet praktik.

Gravemaskinen, 20 tons på bælter, og med 2 meter bred rabatskovl, blev kørt af entreprenør Arne Madsen, eget firma.

Lars Nissen foretog detektorafsøgning af marken.

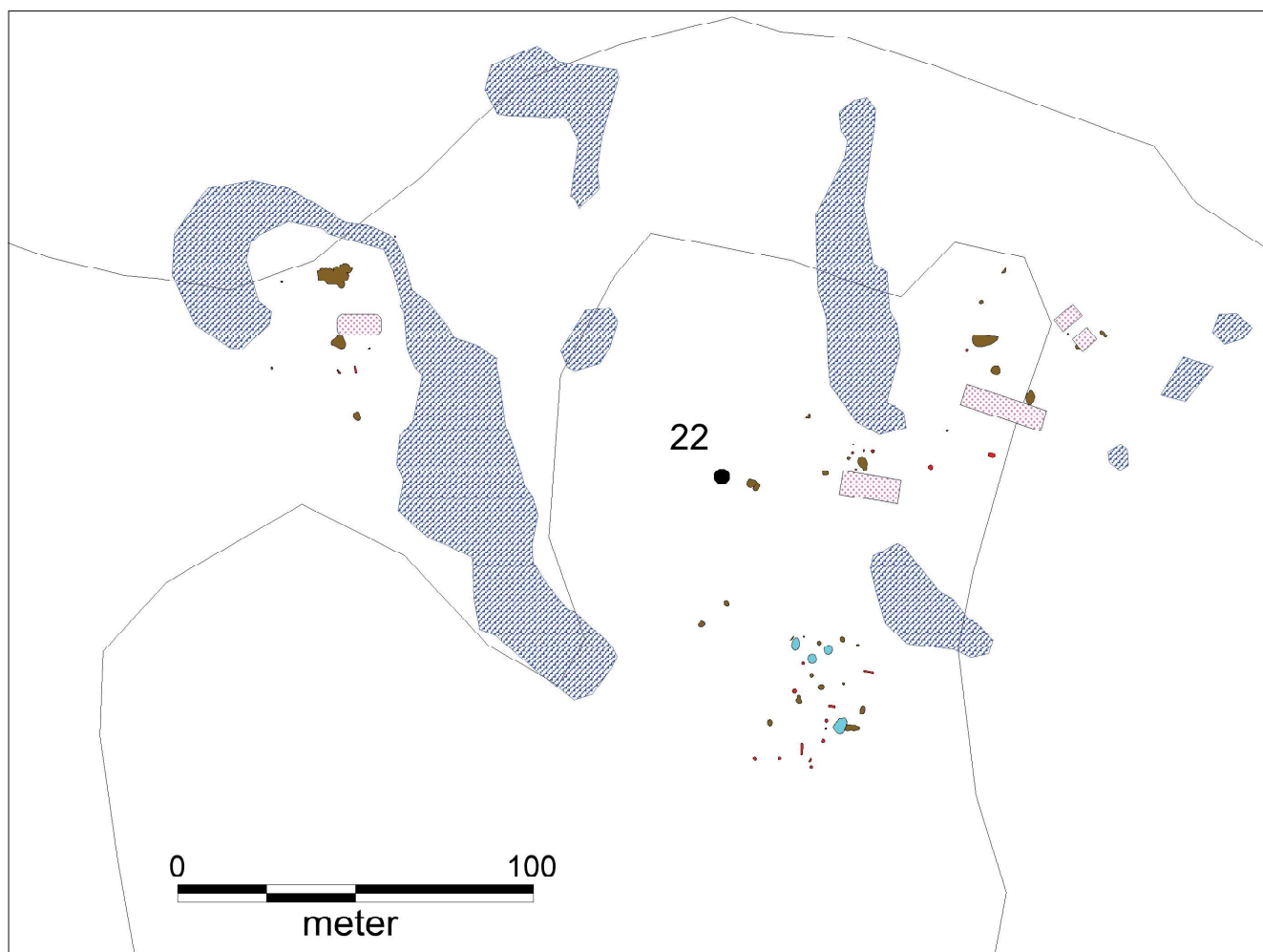
Alle foto Kroppedal Museum.

Kroppedal Museums j. nr.:
TAK 1895

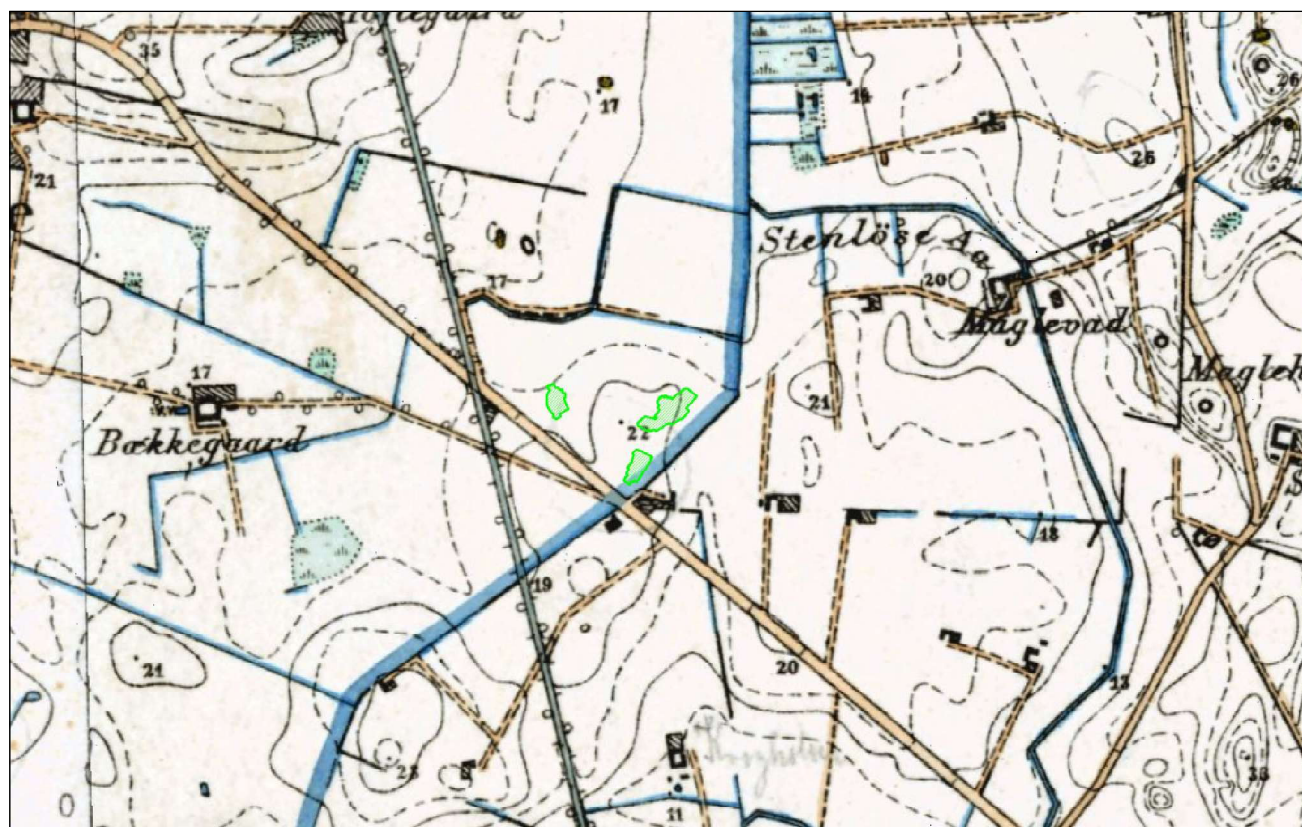
Slots- og Kulturstyrelsens j. nr: 18/06231

Sted- og lokalitetsnummer:
Sted nr. 01.06.07. Sb. nr. 122

Sted:
TAK 1895 Hyrdeleddet
Ølstykke sogn
Ølstykke herred
Matr. 4et, Ølstykke By, Ølstykke

o Oversigtsplan over bopladsområdet med højdekurver og det lokale højdepunkt 22 meter over havoverfladen. Mørk blå: Tidligere lavning/vådområde. Lys rød: Hus. Brun: Grube. Rød: Bålgrube. Lys blå: Brønd.

o Udgravningsfelterne markeret med grønt på Høje Målebordsblade.